

Иван Матић*

Институт за политичке студије, Београд

ИЗАЗОВИ ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНОГ УГОВОРА У САВРЕМЕНОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Сажетак

Тема овог рада и излагања ће бити изазови теорије друштвеног уговора у савременој филозофији политике. У првом делу рада ће бити размотрена рана модерна теорија друштвеног уговора чији су главни представници Хобс, Лок, Русо и Кант са посебним освртом на оквире тадашњег антрополошког знања који су њихове основне претпоставке чинили смисленим. Срж ових теорија се заснивала на открићу да држава није постојала одувек, те на претпоставци да је њен настанак утемељен на међуљудској сагласности и преносу изворних природних права. У другом делу рада ћемо прегледати нека од основних антрополошких открића која су „затворила” многа питања које су контрактуалисти поставили, али и отворила нове области у којима филозофија може остварити допринос. Овде се најпре истиче повезивање етнолошког познавања народа који живе у родовско-племенским заједницама са раним историјама древних народа попут старих Грка и Римљана. У трећем делу ћемо се посветити анализи савремене теорије друштвеног уговора, чији главни аутори, Ролс и Нозик, праве отклон од изворног домена ове теорије и окрећу се

* Имејл адреса: ivan090790@gmail.com; ORCID: 0009-0004-9600-7078.

спекулативним питањима правде. Ови теоретичари напуштају питање настанка државе и уместо тога анализирају хипотетичке сценарије који оправдавају или, пак, доводе у питање актуелну расподелу добара. Напошетку ћемо размотрити како се савремени теоретичари друштвеног уговора могу надовезати на открића других друштвених наука у покушају да одговоре на питање узрока и тока настанка државе.

Кључне речи: друштвени уговор, антропологија, Хобс, Лок, Морган, Ролс, Нозик.

ГЕОГРАФСКА ОТКРИЋА И ИСТОРИЈСКА УСЛОВЉЕНОСТ ДРЖАВЕ

Колумбово откриће Америке 1492. године је свету донело бројне промене – овде се пре и изнад свих истичу геополитичке, у виду трке европских сила да освоје што већи део Новог света. Међутим, поред ове најочигледније последице великих географских открића, нимало незанемарљив је и утицај који ће она имати на даљи развој друштвених наука. Наиме, будући да је настанак државе као система управљања друштвом на основу територије и имовине у релативној историјској корелацији са развојем писма, прећутна претпоставка филозофа и друштвених теоретичара је некада била да је она одувек постојала.

Тако, на пример, у делима великих античких мислилаца попут Платона, Аристотела и Цицерона не наилазимо на дискусију о томе како и када је држава настала, већ само како би је требало уредити. Овај тренд се наставља све до Ренесансе и чак бива подупрт доктрином светог права краљева, која генезу државе у целини темељи на Светом писму; међутим, откриће Америке овде доводи до великог преокрета. Он се, наиме, састоји у европској спознаји постојања огромног броја народа који живе у родовско-племенским заједницама различитих нивоа софистикације, али скоро универзално без државних институција. Тако, на пример, и Хобс (Hobbes 1996, 85) и Лок (Locke 2003, 144) експлицитно наводе друштва америчких домородаца као евиденцију да држава није могла постојати одувек и независно од ступња друштвеног развоја.

Ови филозофи користе појам „природно стање” да би описали околности у којима се људи налазе пре постојања државе – стања које је, према њиховом схватању, карактерисано непостојањем јасне хијерархијске структуре и, сходно томе, дугорочном немогућношћу решавања међуљудских спорова и несугласица. Хобс и Лок, као и Русо и Кант отуд покушавају да одгонетну како и зашто је држава формирана и шта је њен настанак тачно подразумевао. Одговори које ови теоретичари нуде се у основи сви темеље на хипотетичком правно-политичком акту којим људи напуштају природно и ступају у друштвено стање – на друштвеном уговору.

ИЗВОРНА ТЕОРИЈА ДРУШТВЕНОГ УГОВОРА

Теорија друштвеног уговора је настала у 17. и 18. веку у раним модерним државама западне Европе, које су се у овом периоду налазиле на извесној прекретници између феудализма и капитализма као социо-економских поредака. Успон тзв. „трећег сталежа”, односно све имућније грађанске класе која није имала адекватно политичко представништво је био својеврсна антитеза још увек великом утицају све мање друштвено значајне феудалне аристократије. Енглеска је у овом погледу била најутицајнија, будући да два од четири најважнија уговорних теоретичара – Хобс и Лок – потичу одатле; ова држава је имала дугу и богату традицију ограничавања власти, која сеже све до чувеног документа *Magna Carta Libertatum* (Велика повеља о слободи) из 1215 године.

Овome је важно додати да је у Енглеској након Тридесетогодишњег рата генерално порасла тенденција ка толеранцији религијских мањина (Marshall 1994, 40). Упркос томе, важно је нагласити да је половином 18. века већина образованих Европљана веровала да краљеви имају божанско право на власт, док је већина оних који су прихватили теорију друштвеног уговора и даље сматрала монархију оптималним обликом власти (Betts 1994, xii). Сукоб ове две концепције није нигде очигледнији него у Локовом делу *Две расправе о влади* (*Two Treatises of Government*), од којих је прва посвећена збацивању „лажних принципа и поставки сер Роберта Филмера и његових следбеника”, а друга „правом извору, домену и циљу цивилне власти” (Locke 2003, 1).

Дотични Роберт Филмер је био аутор дела Патријархија (*Patriarchia*) и водећи поборник доктрине светог права краљева

(Ступар 2014, 165). Према његовом схватању, прва држава је *de facto* настала Адамовим изгнанством из раја, и од њега се божанско право на власт преносило све до данашњих владара (Harrison 2003, 170). Лок указује на бројне проблеме и контрадикције у Филмеровој концепцији, као, на пример, на парадоксални, дуални статус Адамових синова као његових поданика и апсолутних владара сопствене деце (Locke 2003, 46), или, пак, чињенице да, уколико сви људи заиста воде порекло од Адама, круне и скиптари ништа више не припадају краљевима него њиховим поданицима (65). Русо се такође противи „ужасној теорији сер Роберта Филмера”, инсистирајући да легитиман поредак мора правити разлику између јавног и приватног домена, то јест, између државе и породице (Rousseau 1994b, 6).

Темеље теоријског оквира који контрактуалистички мислиоци нуде као алтернативу доктрини светог права краљева примарно поставља Хобс: он полази од хипотетичког природног стања, дефинисаног непостојањем заједнички препознатог ауторитета међу људима и у свом чувеном делу Левијатан (*Leviathan*) закључује да ово стање карактерише рат свакога против свих, у коме је људски живот „самотан, сиромашан, ужасан, бруталан и кратак” (Hobbes 1996, 84). Он, међутим, наглашава, да овај рат не подразумева константну борбу, као што ни лоше време не подразумева константну кишу, већ константну предиспозицију ка њој услед непостојања сигурности која би је спречила (84).¹

Лок се, пак, оштро противи овом опису, верујући да је разлика између природног и ратног стања суштинска, услед његовог знатно блажег тумачења људске природе (Locke 2003, 108). Русо природно стање сматра стањем изобиља, у коме је људски контакт редак и мирољубив (Rousseau 1994a, 51), Кант изразито нагиње ка Хобсовом тумачењу, наглашавајући да природно стање карактерише, не константно непријатељство, него константна претња непријатељства (Kant 2006a, 72), јер сматра да треба претпоставити да су људи самотни и да оклевају да сарађују (Kant 2006b, 165).

Заузимајући недвосмислено индивидуалистичку и рационалистичку концепцију људске мотивације, Хобс (Hobbes 1996, 88) и Лок (Locke 2003, 156) верују да људи мењају своје околности искључиво са циљем да их побољшају, те да никада не

¹ Истовремено, Хобс у нешто мање познатом делу *О грађанину* (*On the Citizen*) људске заједнице без трајних државних институција сматра „пуким окупљањима” у одсуству преноса права на заједницу склапањем друштвеног уговора (Hobbes 1998, 24).

могу напустити своја природна права на извесна основна добра, која потичу из нормативних околности природног стања (Simmons 1989). Поред тога, ови теоретичари верују и у постојање природног закона, који упркос непостојању државе морално обавезује људе на барем минимум кооперације и компромиса (Hobbes 1996, 86). Русо овај појам у потпуности одбацује као метафизичку конфузију (Rousseau 1994a, 73). Контрактуалистички мислиоци су, пак, једногласно сагласни у погледу тога да природно стање није дугорочно одрживо и да је његово превазилажење нужно.

Друштвени уговор је, дакле, хипотетички правни акт којим људи као одвојени појединци у природном стању напуштају своју потпуну слободу,² преносећи већину својих права (осим неотуђивих права на живот, слободу и имовину)³ на заједницу. На овај начин настаје држава као јединствено политичко тело, а са њом и суверенитет, чији ће носилац зависити од поретка (краљ у апсолутној монархији, грађанство у демократској републици). Начин на који се друштвени уговор склапа, међутим, као и његове дугорочне импликације и ограничења, варирају од теорије до теорије.

Детаљно побијајући Гроцијусову концепцију оправданости робовласништва и уопште става да сила може чинити право, Русо закључује да „Будући да ниједан човек нема природан ауторитет над другим, те будући да сила не пружа право, следи да је једини преостали легитиман извор ауторитета међу људима заснован на уговору” (Rousseau 1994a, 49). У погледу овога се сви теоретичари друштвеног уговора слажу; међутим, њихово разилажење произилази из различитог схватања тежине околности у природном стању, као и благости, односно суровости људске природе. Тако, на пример, Хобс, који природно стање поистовећује са ратним и заступа крајњи антрополошки песимизам, за друштвени уговор поставља најблажи услов већинског гласања, у коме се и мањина која је гласала против услова уговора мора потчинити избору већине (Hobbes 1996, 115).

Лок (Locke 2003, 142) и Русо (Rousseau 1994a, 54), са друге стране, водећи се знатно блажим схватањем природног стања и

² Хобс неограничену слободу у природном стању назива „правом на све” (Hobbes 1998, 11), са чиме се Русо (Rousseau 1994a, 59) и Кант (Kant 2006b, 111) имплицитно слажу, док Лок наглашава да је сваки човек у природном стању „судија и целат” (Locke 2003, 137). Неодрживост оваквог стања је на основу оба описа недвосмислено јасна.

³ Чак и Хобс, који се залаже за апсолутизам, право на слободу сматра неотуђивим, повезујући га са могућношћу очувања живота (Hobbes 1996, 88); исто важи и за право на имовину, мада Хобс у његов неотуђив домен убраја само средства очувања живота (Matić 2024, 80).

људске природе, инсистирају да, како би у будућности већинске одлуке могле бити легитимне, једногласност је нужно постићи барем једном – при формирању друштвеног уговора. Амбиција Кантове концепције у овом погледу надилази његове претходнике, будући да он примећује да формирањем друштвеног уговора настаје ново хобсовски схваћено природно стање – не између људи, него између држава – и зато се залаже за следећи, виши степен друштвеног уговора: за светску федерацију држава, која омогућава вечни мир и стабилност гарантујући свим чланицама безбедност на исти начин на који га држава гарантује грађанима (Kant 2006c, 10).

Сходно различитим критеријумима за формирање друштва, уговорни теоретичари се разилазе и по питању државног уређења и облика власти. Хобс, који државу види као вештачког човека, чија је душа суверенитет, зглобови магистрати, итд. (Hobbes 1996, 7), је, очекивано, поборник апсолутизма (470).⁴ Лок је, пак, био оштар противник апсолутизма, сматрајући га горим од природног стања (Locke 2003, 105), док је Русо био поборник директне демократије, сматрајући да ће грађани, гласајући у складу са принципом опште воље читавог друштва, уместо свог појединачног интереса, доносити најбоље одлуке (Rousseau 1994a, 64).

Напоследку, ставови контрактуалистичких теоретичара *apropo* смене власти се значајно разликују и то опет примарно на основу различитих схватања природног стања и људске природе. Тако, на пример, Хобс наводи грађанске ратове као пример регресије у природно стање (Hobbes 1996, 7); Кант такође сматра да врховни државни ауторитет није могуће казнити (Kant 2006b, 128), док Лок наглашава да је побуна против власти која нарушава права грађана легитимна, те да њено свргавање враћа људе на први стадијум друштвеног уговора у коме држава постоји, али се грађани изнова опредељују за облик власти и њене вршиоце (Locke 2003, 209). Русоов став у погледу овог питања је, пак, комплексан и у неколико различитих дела варира у зависности од њихове теме и оквира.

На основу овог кратког прегледа главне четири теорије друштвеног уговора можемо извести следеће опште закључке: сви изворни уговорни теоретичари су заузимали недвосмислено рационалистичко-индивидуалистички став да су људи примарно

⁴ Иако апсолутну монархију сматра оптималним обликом власти, Хобс наглашава да је најважнији фактор у дефиницији државе апсолутност, односно недељивост суверенитета, са чиме је сагласан и Русо (1994a, 63). Сходно томе, и народна скупштина по Хобсу може бити носилац суверенитета, „ма колико то звучало апсурдно” (Hobbes 1996, 121).

вођени сопственим интересима и да се према друштву односе донекле антагонистички.⁵ Утолико, људи у изворном стању у коме се налазе немају међусобно препознат ауторитет, у друштво ступају рационалним опредељењем, верујући да хобсовско „право на све” вреди напустити зарад безбедности и сигурности, и све то чине невезано за порекло, географске околности, ниво технолошког развоја, итд. Као што ћемо видети у следећем делу рада, ова концепција, иако представља својеврсни „квантни скок” друштвених наука наспрам доктрине светог права краљева, и даље произилази из релативно рудиментарног познавања институција и уређења древног друштва.

АНТРОПОЛОШКИ НАПРЕЦИ У ОДГОНЕТАЊУ НАСТАНКА ДРЖАВЕ

Упркос томе што су велика географска открића, између осталог, омогућила европским мислиоцима да одбаце неутемељену идеју да је држава одувек постојала, познавање друштвених система народа Новог света је истовремено било сувише рудиментарно, што је довело до попуњавања бројних „рупа” имагинацијом. Можда најбољи пример овога је управо концепт природног стања. Иако је свакако неспорно да држава није одувек постојала, функционисање људског друштва пре њеног настанка неће бити значајније расветљено све до деветнаестог века, када се антрополози и етнологзи упуштају у детаљно изучавање рудиментарних заједница и покушавају да на основу својих открића изведу закључке о току развоја људске цивилизације.

Пионири тзв. „еволуционистичке” концепције паралелног развоја технологије и друштвених институција су били Едвард Барнет Тајлор (Tylor 1871) и Џон Лабок (Lubbock 1882), међутим, њу је синтетисао и заокружио Луис Хенри Морган, које је антрополошка открића својих претходника објединио са својим практичним етнолошким изучавањем племена америчких Индијанаца и детаљним познавањем класичне историје. Резултат је био његов *magnus opus*, Древно друштво (*Ancient Society*), у коме он на основу свих ових извора примарно покушава да образложи како је људско друштво било организовано у различитим етапама свог постојања.

⁵ Кант овај антагонистички однос појединца према друштву назива асоцијална социјалност (Kant 2006c, 6).

У овом, као и у сродним делима деветнаестовековне антропологије и историје, се одмах може видети значај рода и порекла у друштвеној управи. Наспрам атомизованих појединаца у природном стању који немају заједнички ауторитет коме би се обратили, у центру друштвеног живота људи у историјском преддржавном стању је институција коју Морган назива *генс* (клан, односно *род*), дефинисан као скуп сродника који воде порекло од заједничког претка, поседују заједничко име и повезани су крвним везама (Morgan 1877, 62). Генс, међутим, представља тек прву у низу институција преддржавног друштва, у које спадају и *фратрија*, *племе* и *конфедерација*, односно *нација*.⁶

Морган наглашава порекло и крвно сродство као основне критеријуме власти древног друштва, наспрам критеријума територије и имовине према којима се управља модерним (Morgan 1877, 61). Ова *societas/civitas* дистинкција посебно долази до изражаја у његовој анализи развоја Атине и Рима, чији почеци писане историје коинцидирају са друштвеним реформама које ће ова друштва претворити из сродничких нација у државе. Утолико, држава јесте настала својеврсним уговором, али је процес њеног настанка трајао више векова, одвијао се кроз неколицину реформи и, што је најважније, не само друштво, него и власт су постојали много пре државе, с тим што су критеријуми њеног вршења били фундаментално различити (порекло и сродство наспрам територије и имовине).

Генс је као институција прошао значајне историјске трансформације: у већини племена америчких Индијанаца које је Морган изучавао је био матрилинеаран (Morgan 1877, 190), док је код древних народа попут Римљана и Грка био патрилинеаран (223). С обзиром на технолошко-цивилизацијску разлику,⁷ јасно је да матрилинеарни генс хронолошки претходи патрилинеарном. Интересантно је, међутим, да и неки народи из историјског периода задржавају или матрилинеарни генс, или, пак, трагове његовог ранијег постојања у виду обичаја и друштвено-културних пракси;

⁶ Разлика између конфедерације племена и ране нације је у одвојеној територији и цивилним властима у првом случају (Ирокези, Астеци), односно обједињеној територији и цивилној власти (Атињани, Римљани).

⁷ Северноамерички Индијанци су поседовали лукове и стреле, ограничено баштованство и, у случају малобројних племена, грнчарију. Грци и Римљани су, пак, познавали обраду гвожђа, имали су развијену пољопривреду и градску инфраструктуру која је могла да опскрби више стотина хиљада становника.

Морган као примере наводи Ликејце (357) и Етрурце (358). Најважнији аспект генса, без обзира на ниво друштвеног развоја и женску, односно мушку лозу, је забрана склапања бракова у оквиру ове институције, то јест, стриктна егзогамија (70).

Као основна институција древног друштва, генс је код нпр. Ирокеза подразумевао бројна права и привилегије: његови чланови су могли да постављају и свргавају поглаваре гласањем, колективно наслеђују имовину преминулих сродника, имали су обавезу на међусобно помагање, одбрану и освету, као и заједничке религијске обреде и гробље (Morgan 1877, 70). Можда најинтересантнији аспект овог родовско-племенског система у контексту поређења друштвеног уговора је начин на који је регулисана правда: непостојање писаних закона и државних судова је свакако са собом повлачило одређени степен арбитрарности, али нипошто толики да је, Хобсовим речима, свако имао право на све (Hobbes 1996, 85), или, пак, Локовим, да је сваки човек био судија и целат (Locke 2003, 137).

Уместо тога, уколико би припадник једног генса убио припадника другог, сродници починиоца би генс жртве покушали да компензују поклонима и измињенима. Међутим, у случају да сродници жртве одбију понуду мира, они би номинирали осветнике чија би дужност била да убију починиоца (Matić 2023, 283). Ова крвна освета у себи теоретски садржи клицу вишегенерацијских ратова породица какве Хобс наводи као пример стања природе (Hobbes 1996, 85), али су они у пракси били врло ретки: Моргановим речима, када живот одговори за живот, захтеви правде су били задовољени и основ за освету није постојао (Morgan 1877, 77). Иако је настанак државе код античких народа великим делом сузбио потребу за оваквим облицима сродничког испомагања, оно није било потпуно искорењено: тако су, на пример, током Пунских ратова, римски генсови скупљали откупнину за своје заробљене чланове, пре него што им је сенат то забранио (301).

Историјски развој који се догодио „између” друштвено-технолошке лестнице америчких Индијанаца и древних народа попут Римљана и Грка је, поред преласка на мушку лозу у праћењу припадности генсу, подразумевао и сужавање функција ове институције: демократско постављање и свргавање поглавара више није било могуће, имовина је наслеђивана или тестаментом, или од стране директне породице преминулог, а егзогамија је имала изузетке у случајевима богатих наследница, ради задржавања имовине у

оквиру генса (Morgan 1877, 232). Овај „пад” генса, заједно са осталим јединицама родовско-племенског друштва попут фратрије и племена је великим делом био узрокован настанком и развојем државе, која их је учинила махом застарелим и превазиђеним.

Ово нас напoкoн доводи до најближег историјског еквивалента друштвеном уговору: до трансформације античких родовско-племенских система у прве државе. На почетку историјског периода (од прилике осми и седми век пре н. е.), древни системи Атине и Рима су започињали значајне реформе које ће резултовати институисањем државе. Узроци за ове реформе још увек нису у потпуности одгонетнути: следећи Грота (Grote 2001) и Мејна (Maine 1963), Морган тврди да је све већа комплексност друштва услед броја становника и сродничке неинтегрисаности великог дела популације изискивала напуштање родовско-племенског система (Morgan 1877). Енгелс, пак, сматра да је узрок за стварање државе била класна подела и потреба за институисањем органа репресије (Engels 2004).⁸

Што се тиче самог тока ових реформи, Морган сматра да су се одвиле у три фазе, које су у случају Атине зачели Тезеј, Солон и Клистен (Morgan 1877, 224), а у случају Рима Ромул, Нума Помпилије и Сервије Тулије (288). Он наглашава да њихови владари у традиционалном периоду, *басилеус* у Атини, односно *рекс* у Риму, нису били краљеви у уобичајеном смислу те речи, будући да поред војне команде и статуса врховног судије и свештеника типично нису имали цивилну власт (коју су у Атини вршили архонти, а у Риму сенатори) (258).

Тезејеве реформе у Атини су поделиле људе према пореклу и делатности независно од генсова, али нису заживеле јер нису одузеле моћ родовско-племенским институцијама; Солон је институисао *ареонаг* и поделио Атину на *наукрарије* ради сакупљања пореза и регрутовања војске, док је Клистен извршио територијалну поделу на *деме* и дистрикте, што је заокружило пренос критеријума на власти са рода и порекла на територију и имовину (Morgan 1877, 266–277). У Риму је прото-државне реформе започео Ромул, који је ујединио сродна племена Латина, Сабињана и Етрураца и институисао *сенат*; Нума Помпилије је, поделио становништво у осам класа према

⁸ Енгелсова објашњење порекла државе у истоименом делу је проблематично утолико што он, иако темељи своје истраживање на Моргановом *Древном друштву*, игнорише евиденцију која не иде у прилог његовом аргументу, пре свега у контексту увелико постојеће класне стратификације и органа репресије у родовско-племенском друштву (Matić 2023).

пороку и делатности, док је Сервије Тулије реорганизовао друштво према шест имовинских класа подељених у центурије, чиме је у Риму родовско-племенски систем замењен државним (333–343).

Открића антропологије су, као и хемија и физика наспрам онтологије, потврдила неке, а оповргла друге претпоставке теорије друштвеног уговора: држава, као што су контрактуалистички теоретичари основано претпоставили, заиста није одувек постојала и заиста је настала својеврсним уговором, односно преносом права (додуше, не са појединаца на политичко тело, него са родовско-племенских институција на територијалне и имовинске). Истовремено, међутим, људи у преддржавном стању нису живели међусобно изоловано и њихове заједнице нису биле Хобсова „пука окупљања” (Hobbes 1998, 24), већ комплексна друштва заснована на сродству и пороку, са заједничком религијом, обичајима и влашћу. Преддржавно стање утолико никада није карактерисало непостојање власти, већ само различит критеријум њеног вршења.

САВРЕМЕНА УГОВОРНА ТЕОРИЈА

С обзиром на значајне напретке у другим друштвеним наукама, које су изразито допринеле одгонетању узрока и тока настанка државе – темом која је била у сржи теорије друштвеног уговора, могло се очекивати да ће савремена филозофија политике као своју нову полазну тачку узети ова открића и покушати да на основу њих реши преостале дилеме везане за ово комплексно питање. Савремена теорија друштвеног уговора је, пак, као што ћемо видети, направила заокрет у спекулативни домен, који нити се надовезује на научна открића, нити уопште покушава да одговори на питање како и зашто је држава заправо историјски настала.

Несумњиво најутицајније дело савремене уговорне теорије је Теорија правде (*A Theory of Justice*) Џона Ролса. На први поглед, ова књига се тешко може уврстити у теорију друштвеног уговора, будући да се Ролс у њој примарно посвећује различитим концепцијама правде, противећи се утилитаризму (Ступар 2015, 49) и заступајући концепцију правде као једнакости (*justice as fairness*) (Rawls 1971, 105). Оно што, међутим, издваја Теорију правде од дела утилитаризма, или, пак, либерализма је чињеница да Ролс у прилог својој концепцији правде конструише хипотетичку ситуацију у којој људи треба да се одреде за критеријуме праведности друштва у коме им

је сопствени положај непознат. Вил Кимлика тврди да Ролс овим износи аргумент друштвеног уговора (Кимлика 2009, 76).

Осврнимо се, најпре, на Ролсову концепцију праведности, коју он сам дели на општу и специјалну: општа концепција подразумева да сва примарна друштвена добра (права и слободе, прилике, итд) треба да буду распоређена једнако, осим ако њихова неједнака расподела користи онима који су у најнеповољнијем положају (Ступар 2015, 55). Специјална концепција праведности је, пак, подељена на два принципа: 1) свако треба да има једнако право на најшири укупан систем једнаких основних права и слобода и 2) друштвене и економске неједнакости треба уредити тако да буду: а) од највеће користи најмање повлашћенима (принцип разлике) и б) да припадају службама и положајима који морају бити једнако доступни свима (принцип једнакости у могућностима) (57). Поред свега тога, важно је нагласити и да се Ролс критички осврће на либералну концепцију једнакости, сматрајући да људи морају имати и супстантивно, а не само формално једнаке шансе (58).

Ролс тврди да би се људи, ослобођени од својих интереса и предрасуда, определили за концепцију праведности коју он излаже. Утолико, он у свом мисаоном експерименту рационалне појединце ставља у првобитни положај (*the original position*), за који наглашава да је чисто хипотетички (Rawls 1971, 104): у њему, уговорачи треба да се једногласно одреде за једну од бројних концепција праведности (106). При томе, Ролс претпоставља да су ови појединци сличних физичких и менталних способности и да деле географски простор који карактерише умерена оскудица – довољно значајна да је сарадња неопходна, али не толико тешка да сваки колективни подухват пропадне (109). Напокон, хипотетички уговорачи, поред различитих религијских и политичких уверења имају и разне друге мањкавости у знању (110).

У прилог овом мисаоном експерименту, Ролс наводи следеће: „Идеја првобитног положаја је да се успостави фер процедура, тако да принципи који су уговорени буду праведни” (Rawls 1971, 110). Зарад тога, уговорачи су смештени иза вела незнања (*veil of ignorance*), то јест, не знају како ће друштвене околности афицирати њихов лични случај: тако нико не зна своју позицију у будућем друштву, као ни своје таленте и способности, па чак ни сопствену генерацију или тренутно економско стање свог друштва (118) – другим речима, апсолутно ништа што би могло интересно афицирати њихов избор.

Ролс, пак, подразумева да уговарачи познају опште принципе политике, економије и психологије (119). Друштво за које би се уговарачи у овом сценарију определили је, према Ролсу, друштво којим се управља према критеријуму правде као поштења.

У Ролсовом првобитном положају и велу незнања, дакле, видимо скоро потпуни отклон од класичне теорије друштвеног уговора: овде нема говора о узроцима настанка државе и историјским околностима који су га обележили, већ о уговарачима који су, зарад овог мисаоног експеримента „ослобођени” великог дела сопствене човечности, чак толико да дефинитиван географски положај и умерена оскудица које Ролс наводи као својства првобитног положаја делују као вишак реализма. Утолико, Роберт Нозик, Ролсов критичар и други најутицајнији савремени уговорни теоретичар, примећује да су околности Ролсовог првобитног положаја натегнуте тако да фаворизују Ролсову концепцију праведности (Nozick 1974, 198). Штавише, могло би се рећи да ово није слаба тачка, већ сама сврха Ролсовог аргумента. Проблем је, пак, у томе што Нозикову теорију карактерише сличан проблем.

За разлику од Ролса, он своје дело Анархија, Држава и Утопија (*Anarchy, State, and Utopia*), сматра делом уговорне теорије, мада он сам користи израз „теорија природног стања” (Nozick 1974, 3). Разлог за ово може бити то што у његовој теорији не постоји ништа налик друштвеном уговору: минимална држава за коју се он залаже настаје у две етапе процесом који је вођен смитовском невидљивом руком (115). Нозик полази од локовског природног стања, с тим што у његовом случају, уместо да склапају друштвени уговор, појединци се постепено удружују у заштитничка удружења (*protective association*) (12). Из међусобног антагонизма тих удружења се једно временом уздиже као доминантно заштитничко удружење: на овај начин се заокружује прва етапа Нозикове уговорне теорије – настанак ултра-минималне државе.

За разлику од веберовски дефинисане државе, ултра-минимална држава, која подразумева доминацију једног заштитничког удружења на одређеној територији и даље подразумева ефективан монопол на физичку принуду, али не и формалан: доминантно заштитничко удружење се не поставља као једини овлашћивач силе, због чега је најбоље описати га као „државолики ентитет” (*state-like entity*) (Nozick 1974, 117). Ово удружење, рецимо, дозвољава људима да примењују силу у заштити сопствених права и не штити све

појединце на својој територији (22). Утолико, Нозикова ултра-минимална држава се налази на лествици између стања у коме је више заштитничких удружења у међусобном сукобу и минималне државе, тзв. „ноћног чувара” (*night watchmen*) (26).

Ултра-минимална држава пружа заштиту само онима који плате њене услуге кроз фридменовски систем ваучера (Nozick 1974, 26); Нозик примећује да је њена виша инстанца, минимална држава, увелико редистрибутивна, будући да присиљује неке људе да плате за заштиту других (27). При томе, он наглашава да су услуге заштите продуктивне док протекционистички рекети нису, зато што прво заправо подразумева рад, док друго само инволвира апстинирање од насиља које би било вршено над оним ко одбије да плати (86). Истовремено, доминантно заштитничко удружење своје процедуре процењује као правичне и никоме не дозвољава да им се супротстави, ефективно вршећи монопол (108). Овде наступа друга етапа Нозикове уговорне теорије: прелаз са ултра-минималне на минималну државу, који такође мора бити вођен невидљивом руком.

Наиме, видели смо да Нозик минималну државу сматра редистрибутивном, међутим, чињеница да схема доминантног заштитничког друштва оставља неке људе „ван система” њено стварање чини нужним: будући да врши одређене намете појединцима који нису његови чланови, доминантно заштитничко удружење је морално обавезано да им пружи и одређену надокнаду и то пружањем заштите (Nozick 1974, 119). На овај начин се из ултра-минималне прелази у минималну државу, која је по Нозiku најекстензивнија која се може оправдати: „Било која екстензивнија држава нарушава људска права” (149). У том контексту, Нозик наглашава да термин „дистрибутивна правда” није неутралан (150): то је, између осталог, зато што, према његовом схватању, ролсовска прерасподела није компатибилна са признавањем људи као самопоседника (Кимлика 2009, 129).

Нозик се противи егалитаристичким теоријама правде које назива теоријама крајњег стања (*end-state theories*) (Nozick 1974, 153): по њему је проблем у вези њих то што игноришу историју стицања и трансфера добара која је довела до тренутне расподеле и фокусирају се на неједнакост и прерасподелу, третирајући ограничена добра као библијску *ману* (божанску храну која пада са неба) (198). Насупрот њих, Нозикова теорија се темељи на стицању и трансферу добара, који, уколико су оправдани (утолико што не инволвирају отмицу

или превару) истовремено оправдавају и актуелну расподелу добара, ма колико била неједнака. Чувени су Нозикови примери са Вилтом Чембреленом (161) и десет Робинзона Крусое (185) у прилог овом схватању правде.⁹

Разлог због кога Нозик, налик Ролсу, натеже концепцију која фаворизује његов аргумент је у томе што, макар и да претпоставимо да је он извео настанак државе из локовског природног стања боље од самог Лока, једна чињеница остаје непремостива: локовско природно стање је при крају седамнаестог века када је изнето као аргумент било врхунац тадашњег (ма колико ограниченог) научног разумевања околности у којима су људи живели пре настанка државе. У другој половини двадесетог века, оно, наравно, задржава своју енормну историјску вредност као важан корак ка исправном тумачењу настанка државе; међутим, оно се не може оправдано узети као полазна основа, науштрб игнорисања више од два века научних открића која су се догодила у међувремену.

СИНТЕЗА ФИЛОЗОФИЈЕ И НАУКЕ

На почетку овог рада смо видели како су велика географска открића између осталог пружила и неочекиван допринос друштвеним наукама, омогућавајући филозофима тог времена да открију чињеницу да, упркос релативној временској паралелности државе и писане историје, држава заправо није одувек постојала. Ово је омогућило обарање вековима владајуће доктрине светог права краљева и стварање нових, креативних и маштовитих теорија у погледу тога како је људски живот могао изгледати пре настанка државе, шта је људе могло подстаћи да је створе и како је процес њеног формирања текао. Међутим, видели смо и да су „рупе” у знању тадашњих теоретичара, услед попуњавања маштом, довеле и до бројних грешака, које ће тек у следећим столећима бити исправљене детаљним етнолошким и антрополошким истраживањем.

Открића ових наука су пре свега демонстрирала да људи у преддржавном стању не функционишу као атомизоване индивидуе,

⁹ *Summa summarum*: уколико је Вилт Чембрелен постао мулти-милионер потписавши уговор којим добија део новца од сваке продате карте, а људи масовно својевољно купују карте за мечеве у којима он игра, настала неједнака расподела добара је оправдана; уколико се десет различитих Робинзона Крусое нађе на десет различитих острва, упркос њиховим личним разликама, као и разликама у природним ресурсима њихових острва, нико од њих другима не дугује накнаду за произишлу неједнаку расподелу добара.

без заједничког ауторитета или правног система коме би се могли обратити зарад исправљања неправди, ма колико тај правни систем био компаративно рудиментаран наспрам судства модерних држава. Централни елемент људског живота и друштвене кохезије пре настанка државе је порекло: на њему се темеље права и обавезе појединца, његов светоназор, религија и животни циљеви, партнери са којима може склопити брак; речју, безмало све што детерминише његов живот.

Овај изворни систем друштвеног живота људи се показао толико распрострањеним, да је евиденцију његовог постојања могуће пронаћи практично у свим људским друштвима на планети, и толико укореењеним, да је његово наслеђе у виду обичаја и друштвених пракси у многим инстанцама опстало вековима након што су његове институције замењене државним. Поред мањкавости у етнолошком и антрополошком знању, дакле, основна грешка изворних теоретичара друштвеног уговора је била тенденција ка посматрању људи као атомизованих појединаца који се формирају без и ван заједнице, те раних људских заједница као „пуких окупљања” без дубљих повезаности, институција и традиције.

Ово нас, међутим, доводи и до грешака раних етнолога и антрополога, попут Лабока, Тајлора и Моргана: ма колико њихови доприноси разумевању преддржавог друштва били неизмерни, као и доприноси теоретичара друштвеног уговора пре њих, ови научници су имали веома изражену тенденцију ка систематизацији и генерализацији, која је у бројним партикуларијама изнедрила грешке. Примера ради, они су скицирали схему напретка у технолошким и социјалним достигнућима, која би требало да буде примењива на тумачење развоја било ког људског друштва и чији елементи би морали да буду међусобно консекутивни (Матић 2020, 286).

Ово је веома интуитиван модел, чији многи елементи логички следе и очигледно су тачни: јасно је, рецимо, зашто откриће барута мора претходити ватреном оружју, или, пак, зашто племе мора претходити племенској конфедерацији. Није јасно, међутим, зашто би откриће ватре претходило изуму лука и стреле, или, пак, зашто би грнчарија као изум претходила развоју пољопривреде. Поред тога, каснија истраживања институција древног друштва су утврдила да су многе претпоставке које су рани антрополози извели или покушали да генерализују биле сувише поједностављене, а у неким инстанцама и погрешне (Smith 2006). Утолико, упркос значајно

проширеном знању и бољем експланаторном моделу, тенденција ране антропологије ка систематизацији и генерализацији се показала као њен кључан недостатак.

Ово нас доводи до савремене теорије друштвеног уговора, која је умногоме настала у оквиру надметања различитих теорија правде (утилитаризма, класичног либерализма, егалитаризма, либертаријанизма, и др.), и то како би била доказана поента која је тврђена. Видели смо, рецимо, како Нозик критикује Ролсову идеју првобитног положаја и вела незнања као нешто што је сувише натегнуто да фаворизује његову концепцију правде. Такође смо, међутим, видели и да се Нозик определио за локовско природно стање, управо зато што је из њега могао извести своју двостепену схему настанка минималне државе по принципу смитовске невидљиве руке.

Теорија друштвеног уговора, дакле, код Ролса, ни код Нозика не фигурира као централни елемент њихових дела, већ само као оквир који подупиरे њихове префериране теорије правде. Овај новонастали статус уговорне теорије је проблематичан на два начина: најпре, он своди некада огромну амбицију ове теорије, чији је циљ био да открије разлоге и процес настанка државе, на пуку поштапалицу за мисаоне експерименте, све у циљу подупирања хипотетичких, филозофских концепција правде. Затим, он се темељи на својеврсном „закопавању главе у песак” у контексту открића друштвених наука попут етнологије и антропологије. И тако, док савремени метафизичари морају да се носе са открићима квантне физике у науци, уместо да се тврдоглаво држе демокритовог атомизма, савремени филозофи политике не обраћају пажњу на открића друштвених наука, третирајући питање настанка државе као пуку спекулацију о хипотетичким уговорима атомизованих појединаца у замишљеним бездржавним стањима.

На основу свега овога, остаје да се запитамо како наука може помоћи филозофији и филозофија науци. Најпре, ма колико филозофи имају лавовску заслугу за отварање питања настанка државе, нарочито имајући у обзир друштвене околности времена када је ово питање отворено (овде се пре свега мисли на још увек нимало незнатан утицај цркве), открића етнологије и антропологије су ипак највише расветлила функционисање древног друштва. Истовремено, међутим, ове науке су у почетку показале одвише неопрезну тенденцију ка систематизацији и генерализацији, а касније, ка сувише партикуларном истраживању без ширих амбиција.

Утолико, у завршавању слагалице процеса настанка државе, филозофија од науке може позајмити огромно документовано знање и неке моделе његовог систематизовања. Истовремено, филозофија науци може позајмити два значајна и наизглед међусобно супротстављена елемента: са једне стране, амбицију да се овом питању приступи систематски, са циљем да открића о индивидуалним људским заједницама барем на неки начин допринесу разумевању друштва уопште; са друге стране, критичким мишљење, које нам омогућава да „зауздамо“ тенденцију да изведемо брзоплет закључак на основу недовољне евиденције, или, пак, успоставимо низ у коме прогресивне етапе могу следити хронолошки, али не следе логички. На овај начин, комбиновање научног знања са филозофским мишљењем може омогућити одгонетање једне од још увек највећих загонетки друштвених наука – загонетку настанка државе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Кимлика, Вил. 2009. *Савремена политичка филозофија*. Београд: Нова српска политичка мисао.
- Матић, Иван. 2020. „Кључ за разумевање предржавног друштва.” *Политичка ревија* 64 (2): 283–305.
- Ступар, Милорад. 2014. *Филозофија политике*. Београд: Филозофски факултет.
- Ступар, Милорад. 2015. *Савремене теорије правде*. Београд: Филозофски факултет.
- Engels, Friedrich. 2004. *Origin of the Family, Private Property and the State*. Chippendale NSW: Resistance Books.
- Grote, George. 2001. *A History of Greece From the Time of Solon to 403. B.C.* London and New York: Routledge.
- Harrison, Ross. 2003. *Hobbes, Locke and Confusion's Masterpiece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas. 1996. *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobbes, Thomas. 1998. *On the Citizen*. Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel. 2006a. “Towards Perpetual Peace: A Philosophical Sketch.” In *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, ed. Pauline Kleingeld 67–109. New Haven: Yale University Press.

- Kant, Immanuel. 2006b. "Metaphysics of Morals, Anthropology From a Pragmatic Point of View." In *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, ed. Pauline Kleingeld, 110–149. New Haven: Yale University Press.
- Kant, Immanuel. 2006c. "Idea For a Universal History from a Cosmopolitan Perspective." In *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, ed. Pauline Kleingeld, 3–16. New Haven: Yale University Press.
- Locke, John. 2003. *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. New Haven: Yale University Press.
- Lubbock, John. 1882. *The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man*. London: Longsman and Green.
- Maine, Henry Sumner. 1963. *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society and its relation to Modern Ideas*. Boston: Beacon Press.
- Marshall, John. 1994. *John Locke: Resistance, Religion and Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matić, Ivan. 2023. "Contending Materialist Conceptions of the Origin of the State: On the Divide Between Morgan and Engels." *Serbian Political Thought* 82 (4): 279–306.
- Matić, Ivan. 2024. *Natural Rights in Contractualist Thought*. Belgrade: Institute for Political Studies.
- Morgan, Lewis H. 1877. *Ancient Society*. Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1994a. *The Social Contract*. Oxford: Oxford University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1994b. *Discourse on Political Economy and The Social Contract*. Oxford: Oxford University Press.
- Simmons, John. 1989. "Locke's State of Nature" *Political Theory* 17 (3): 449–470.
- Smith, Christopher John. 2006. *The Roman Clan: The Gens from Ancient Ideology to Modern Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tylor, Edward Burnett. 1871. *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. London: John Murray.

Ivan Matic**Institute for Political Studies, Belgrade*

CHALLENGES OF THE SOCIAL CONTRACT THEORY IN CONTEMPORARY POLITICAL PHILOSOPHY

Resume

The subject of this paper and presentation will be the challenges of the social contract theory in contemporary political philosophy. In the first part of the paper, we will consider the early modern social contract theory, the main representatives of which are Hobbes, Locke, Rousseau and Kant, with a particular focus on the then-current framework of anthropological knowledge that made their assumptions sensible. The crux of these theories was founded upon the revelation that the state hadn't existed forever and the assumption that its foundation was based upon voluntary cooperation and the transfer of natural rights. In the second part of the paper, we will review some fundamental anthropological discoveries that answered many of the questions that the contractualist thinkers brought up but also opened other areas in which philosophy can contribute. The primary thing that stands out here is connecting the ethnological knowledge of various peoples living in tribal communities with the early histories of ancient peoples like the Greeks and Romans. In the third part, we will analyze the contemporary social contract theory, the main authors of which, Rawls and Nozick, distance themselves from the original domain of this theory and turn to speculative issues of justice. These theorists

* Email address: ivan090790@gmail.com; ORCID: 0009-0004-9600-7078.

abandon the question of the foundation of the state and instead analyze hypothetical scenarios that either justify or dispute the current division of goods. Lastly, we will look at how contemporary social contract theorists can follow up on the revelations of other social sciences in an attempt to answer the question of the causes and process of the creation of the state.

Keywords: *social contract, anthropology, Hobbes, Locke, Morgan, Rawls, Nozick.*
